

Uitgelezen

Over grote hoop en ongewilde effecten

Jan Mertens

Recensie van: *Wolfgang Sachs, Planet Dialectics. Explorations in Environment and Development*. London/New York, Zed Books, 1999.

Bij mensen die af en toe een tijdschrift als Oikos lezen, is Wolfgang Sachs waarschijnlijk geen onbekende. Hij is de auteur van de 'Development Dictionary', waarin hij zeer uitgebreid het concept 'ontwikkeling' in al zijn facetten in beeld brengt. Sachs heeft een uitdagende manier van kritisch denken, omdat hij als het ware midden in het begrip ontwikkeling gaat staan. Hij richt zijn blik op de voor- en de keerzijde van de medaille. Hij bekritiseert de onrechtvaardige Noord-Zuid-verhoudingen en de ecologische vraatzucht van de 'consumer society'. Maar tegelijk zegt hij met evenveel woorden dat meer ontwikkeling niet dadelijk de oplossing is. Daarmee zegt hij dan ineens een hoop dingen die je als goed menende progressief niet altijd graag leest. Een begrip als het 'recht op ontwikkeling voor het Zuiden', is niet zonder ingewikkelde connotaties, zelfs niet als dat 'duurzame ontwikkeling' is. Het heeft immers te weinig oog voor onze eigen keuken. Want eigenlijk hopen we misschien allemaal nog stiekem dat het onrecht van de wereld en de ecologische crisis kunnen opgelost worden zonder dat we fundamenteel onze levenswijze in het Noorden moeten veranderen.

Sachs zet ons netjes voor het blok. Een goed menend progressief moet – dat is me weer eens duidelijk geworden na het lezen van dit boek – de dialectiek grondig doorvoeren, en dus niet daar stoppen waar het vervelend wordt. Sachs doet dat alleszins. En het boeiende van zijn benadering is dat hij daarbij stap voor stap een hele reeks begrippen uit het milieu- en ontwikkelingsdiscours analyseert in al hun connotaties. Het boek *Planet Dialectics* bundelt een reeks zeer boeiende teksten van Wolfgang Sachs over planetaire politiek. Zonder meer verplichte lectuur, onder meer voor mensen die willen reflecteren over de plaats van de politieke ecologie binnen de progressiviteit.

Het eerste deel van het boek heeft als titel "The Archaeology of the Development Idea". De tekst legt op heldere wijze uit dat het idee van de (economische) ontwikkeling van de wereld nog zeer recent is. Het idee om de wereld te bekijken als een economische arena, met meer en minder ontwikkelde landen dateert van net na de Tweede Wereldoorlog. Het beeld is van Amerikaanse origine, maar is al snel door de elites in het Zuiden geïnternaliseerd. Uit de reeks voorbeelden blijkt duidelijk hoe flexibel het begrip ontwikkeling is: men kan het steeds oprekken om een nieuwe situatie te kunnen omvatten. In het begrip zat en zit ook de hoop op een betere wereld. Maar om die betere wereld te bereiken moet er dus ontwikkeld worden. En dat betekent zoveel als "the conquest of society by economy". Cultureel diepgewortelde activiteiten werden ineens 'economisch'. In de loop der jaren bleek het programma van de ontwikkeling telkens minder succesvol dan gehoopt. Dat werd opgelost door steeds nieuwe elementen te incorporeren. De 'uitvinding van de armoede' in het ontwikkelingsdiscours is er zo een. Het verhaal over de technologietransfer is er een ander. Sachs beschrijft nauwkeurig dat deze telkens goed bedoelde nieuwe invullingen in feite telkens het begrip ontwikkeling, in zijn westerse invulling, wilden redden. Ondertussen zijn we in een volgende fase terechtgekomen. Nu de kloof tussen Noord en Zuid verder toeneemt, wordt stilaan overgestapt naar een 'veiligheidsbenadering'. Niet langer gaat men ervan uit dat alle landen op dezelfde universele weg van de vooruitgang zitten. Er groeit een muur tussen Noord en Zuid. De zogenaamde 'ontwikkelingslanden' zijn nu 'risicozones' geworden. Ze zijn een risico voor de stabiliteit van het Noorden. Ontwikkelingshulp is een soort preventieve diplomatie om b.v. migratie tegen te houden. "Security has replaced development as the global guiding light – another tragic consequence of the continuing arrogance of power." (p.23).

Het tweede deel van het boek handelt over “The Shaky Ground of Sustainability”. In deze teksten wordt uitvoerig ingegaan op alle tegenstrijdigheden van de begrippen duurzaamheid en duurzame ontwikkeling. Ontwikkeling heeft geleid tot een crisis van de rechtvaardigheid en een crisis van de natuur. Het hele Rio-proces van duurzame ontwikkeling was echter één poging om het ontwikkelingsbegrip opnieuw te redden, onder meer door het formuleren van een ‘recht op ontwikkeling’ voor de landen van het Zuiden. Het ecologisch project van duurzaamheid dreigt zo te worden verengd tot een probleem van ‘management’, een technocratische poging om verder te kunnen ontwikkelen, terwijl het in wezen een cultureel project zou moeten zijn. Van de ‘limits to growth’ zijn we geëvolueerd naar de ‘global change’. Hoe indrukwekkend en hoe broodnodig die mondiale revolutie van eco-efficiëntie ook is, er moet niet alleen over de middelen, maar ook over de doelen gesproken worden. Of met een prachtig citaat van Herman Daly: “Even if the cargo on a boat is distributed efficiently, the boat will inevitably sink under too much weight – even though it may sink optimally!” (p.41). Het is een groene draad in alle teksten van Sachs: efficiëntie zonder sufficientie is contraproductief. Duurzaamheid enkel zien als management kan leiden tot nieuwe vormen van ecocratie en ekolonialisme. Vanuit dat standpunt formuleert Sachs een uitgebreide kritiek op de benadering van het Worldwatch Institute. Een universeel ecomanagement is op een bepaalde manier even nefast als een universele economische benadering van de wereld. Beide veronachtzamen de grote culturele diversiteit en de enorme kracht die daarin schuilt om een tegenbeweging vorm te geven. Je kunt niet de duurzaamheid van de natuur bevorderen en tegelijk de duurzaamheid van levende culturen ondergraven. Want zo worden ook zoveel zienswijzen op het goede leven vernietigd.

Sachs gaat dan heel uitvoerig in op de vooronderstellingen van het begrip duurzame ontwikkeling. Het hele idee ontwikkeling ging altijd uit van de premisse dat het universeel kon worden uitgebreid in de ruimte (de wereld als ‘ruimte’ gezien) en tegelijk dat dat proces in principe eindeloos zou kunnen doorgaan. Meer en meer botst dit idee op zijn grenzen; er is sprake van een crisis van de rechtvaardigheid en van de natuur. De auteur beschrijft drie perspectieven van duurzame ontwikkeling in de omgang met die beperkingen. Ten eerste is er het strijdperspectief, dat ontwikkeling in wezen wil beperken tot het Noorden. Het project van de ecologische modernisering past in dit perspectief: de milieu-uitdaging gebruiken als een motor voor een sterkere concurrentiële ontwikkeling. Het Zuiden is dan een arena voor ecologische aanpassing. Tegelijk is dat Zuiden een bedreiging voor het Noorden, door de ‘milieuonveiligheid’ en de migratiedruk. Ten tweede is er het astronautenperspectief dat wel oog heeft voor de verbondenheid van alle activiteiten over de hele planeet. De oplossing is een soort crisismanagement via mondiale instellingen en methodes. Ten derde is er het thuisperspectief. Daarin wordt uitdrukkelijk gesteld dat het probleem in feite de overontwikkeling is. Als duurzame ontwikkeling stelt dat de behoeften van deze en volgende generaties moeten worden gevrijwaard, dan moet ook de vraag gesteld worden welke en wiens behoeften daarmee worden bedoeld. De ecologische aanpassing moet, zo bekeken, vooral in het Noorden worden gevoerd. Een begrip als ‘ecologische schuld’ past in deze benadering. Er is vooral nood aan een ‘sufficiency revolution’, waarin wordt nagedacht over nieuwe vormen van welvaart, die werken aan ‘lean consumption’.

In het derde deel gaat het over “In the Image of the Planet”. Hierin wordt uitvoerig beschreven welke invloed er is uitgegaan van het visuele beeld van de planeet dat in ons collectief geheugen heeft plaatsgenomen sinds die eerste indrukwekkende foto’s vanuit de ruimte. Het beeld van die blauwe aarde is tegelijk het symbool geworden van de internationale milieubeweging én van een groot deel van de transnationale ondernemingen. Er gaat een enorme kracht uit van dit beeld. Opnieuw een kracht die de hoop van velen verzinnebeeldt, zoals in de slogan “One World” (ga b.v. maar eens kijken op www.oneworld.org). Maar ook hier is er een keerzijde aan de medaille. In welke mate is er nog ruimte voor een diversiteit aan culturele praktijken en schema’s. Het risico van ekolonialisme is niet denkbeeldig. Dit risico is rechtstreeks verbonden met het project van het universalisme dat uitgaat van een ‘ruimte’-gerichte perceptie. Ruimte staat hier tegenover ‘plaats’, een plek vol van culturele betekenis (‘a sense of place’). Sachs pleit voor een “cosmopolitan localism” en een project van culturele regeneratie.

In een zeer boeiende beschouwing gaat de auteur dan in op het spanningsveld tussen duurzaamheid en globalisering. Hij legt uit hoe de ecologische winst in efficiëntie zo goed als volledig teniet wordt gedaan door nieuwe groei. De mondiale competitie verscherpt enkel de ecologische crisis. Het essentiële element hier is dat de ecologische kost om al die goederen over de wereld heen en weer te voeren, op geen enkele

manier wordt ingerekend. Verder is er sprake van een nieuwe kolonisatie van de natuur, door de patentenregels. Door de ingenieuze ecologische arbeidsdeling is er een verfijnde wijziging in de geografie van de milieustress, waardoor de last van de ecologische schuld veelal in het Zuiden wordt gelegd.

Het vierde en laatste deel heeft het over "Ecology and Equity in a Post-development Era". Bij het lezen van deze stukken voel je goed hoe diep het ontwikkelingsparadigma in ons bewustzijn is doorgedrongen. Ten gronde gaan we er nog altijd grotendeels van uit dat er rechtvaardigheid zal komen door ontwikkeling. Of met de klassieke metafoor: dat de taart groter zal worden, waardoor iedereen iets meer krijgt. Die metafoor klopt echter niet, en het geloof erin heeft enkel pijnlijk de onrechtvaardigheid doen toenemen. Het socialisme, zo stelt Sachs, had in de 19de eeuw de overtuiging dat rechtvaardigheid onmogelijk was als men onder een bepaald niveau van technologische ontwikkeling zat. Die overtuiging moet nu worden aangevuld met het groene inzicht uit de 20ste eeuw dat er ook een bovengrens is aan materiaalintensieve ontwikkeling. Het centrale idee van efficiëntie versus efficiëntie wordt dan verder uitgewerkt. Het is de blinde vlek van de economische kijk op de werkelijkheid dat er een soort onbeperkte ruimte is waar de economie zichzelf kan ontwikkelen. Sachs illustreert dit erg boeiend aan de hand van het begrip 'productiviteit'. Als we het enkel aan de economie overlaten om het begrip van het 'goede leven' in te vullen, verdwijnen essentiële vragen uit het vizier, zoals: hoeveel is genoeg?

In een prachtig artikel beschrijft Sachs dan de algehele versnelling die misschien wel het wezenskenmerk van de moderniteit is. In wezen probeert het moderne project mens en natuur in een ritme te dwingen dat sneller is dan zij aankunnen. Milieuproblemen kun je zo zien als een vorm van stress. De gevolgen zijn dan misschien ongewild, ze zijn ten eerste verankerd in het hart van het moderne project. De tegenbeweging zit in een selectieve vertraging, om zo ruimte te kunnen geven aan een vernieuwde invulling van het begrip welvaart.

Op een scherpe en uitdagende manier bekritiseert Wolfgang Sachs de vooronderstellingen en effecten van het moderne ontwikkelingsparadigma. Eigenlijk gebruikt hij zo de prachtige erfenis van het moderne denken om de keerzijde van diezelfde moderniteit in alle scherpheid in het licht te zetten. En zijn stellingen hebben effect. Op veel momenten zit je tijdens het lezen een beetje ongemakkelijk op je stoel te schuiven. Want eigenlijk is het zo moeilijk om buiten de ondertussen al klassieke paden van het begrip ontwikkeling te denken. Als intellectuele oefening is het al razend moeilijk, in de politieke praktijk is het nog veel moeilijker. De weerstanden, ook (en misschien wel vooral) bij progressieve mensen, zijn zeer groot. Dat is niet onbegrijpelijk. Er zit zoveel gekanaliseerde hoop in alles wat met 'voortgang' en 'ontwikkeling' te maken heeft. We willen wel kijken naar de neveneffecten van het systeem dat we bestrijden, maar minder naar die welke verbonden zijn met het beeld dat de verandering symboliseert.

In het gebruik van een term als duurzame ontwikkeling toont het dilemma zich ten volle. Om milieubekommernissen in het politiek en maatschappelijk debat te krijgen, is het nodig minstens een tijd de tijger te berijden. Maar tegelijk is er het risico de controle te verliezen, en enkel nog in economische termen te gaan spreken. Onthaasting is een ander voorbeeld. Het begrip 'kwaliteit van leven' is mobiliserend en kan weerstanden overbruggen tegen bepaalde vragen. Tegelijk bestaat het risico van een opnieuw zuiver economische invulling, waar het in feite over een cultureel project zou moeten gaan.

Door dit soort vragen in alle scherpheid te stellen daagt Wolfgang Sachs de lezer uit tot een soort permanente dialectische oefening, en dat is bepaald verfrissend. Ze doet ook nadenken over de plaats van de groene politieke stroming binnen het progressieve project. Het benadrukken van efficiëntie naast efficiëntie is een belangrijke opgave voor groene politiek. Dat wil dus ook zeggen dat het belangrijke idee van 'duurzaamheid' ten gronde eigenlijk niet kan geïntegreerd worden in een economische (groei)benadering. Sachs spreekt hier over een "zero-sum game".

Wie de ideeën van Wolfgang Sachs goed laat doordringen, merkt al snel dat de tegenstellingen tussen ecologen en sociaal-democraten meer dan cosmetisch zijn. Het koesteren van tegenstellingen is zeker geen doel op zich. Deze vaststelling zou vooral moeten aanzetten om bepaalde ideeën veel grondiger uit te werken in aantrekkelijke politieke beelden. Nadenken over 'genoeg' en 'maatschappelijke vertraging' is zo'n opgave.